

Katowice, 28 stycznia 2024 r.

Prof. dr hab. Jacek Warchała
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Humanistyczny

Ocena rozprawy doktorskiej mgr Kamili Łobko *Polskie i francuskie pragmatemy w typowych sytuacjach komunikacyjnych podziękowania (Polish and French pragmatemes in typical communicative situations of thinking)*

Rozprawa została napisana pod kierunkiem dr. hab. Piotra Krzyżanowskiego prof. UMCS.

Wyrażanie wdzięczności jest interaktywnym procesem komunikacyjnym silnie zanurzonym w kulturze człowieka, wyrażającym relacje społeczne o silnym podłożu aksjologicznym; jest też swoistą praktyką społeczną ujawniającą nasz stopień socjalizacji i stopień zinternalizowania naszych relacji w grupie społecznej. Jest wreszcie niezbędne w kształtowaniu poprawnych relacji międzyludzkich i międzygrupowych, stąd silne skonwencjonalizowanie, a nawet rytualizowanie tego zjawiska, choć nie na tyle, żeby wdzięczność i sposoby jej wyrażenia nie miały elementu spontaniczności; w spontaniczności przecież wyrażamy nasze autentyczne współodczuwanie i doświadczanie pozytywnych emocji. Wyrażanie wdzięczności stanowi element systemu grzeczności o charakterze uniwersalnym, mającym swoje wyznaczniki we wszystkich językach, choć niektóre jego przejawy mogą przyjmować postać specyficzną dla poszczególnych języków czy grup społecznych w ramach wspólnoty narodowej. Tak rozumiana wdzięczność rozważana bywa na płaszczyźnie psychologicznej, społecznej, filozoficznej, a skoro posiada swoje eksponenty językowe – także lingwistycznej, co udowadnia rozprawa doktorska mgr Kamili Łobko. Rozprawa ma charakter konfrontatywny i poświęcona jest problematyce wyrażania wdzięczności (podziękowaniom) w języku polskim i francuskim. Podstawę materiałową pracy stanowią podziękowania formułowane przez 50 rodzimych użytkowników języka polskiego i 50 rodzimych użytkowników języka francuskiego w różnych 18 sytuacjach wyrażania wdzięczności przedstawionych w kwestionariuszu typu *Discourse Completion Task*; zebrany materiał był następnie weryfikowany w korpusach języka polskiego, czyli Narodowym Korpusie Języka Polskiego, (korpus PWN) i francuskiego (Corpus

d'Étude pour le Français Contemporain ORFEO) oraz innych opracowaniach leksykograficznych.

Rozprawa jest bardzo dobrze skonstruowana pod względem retorycznym. Już wstęp znakomicie wprowadza do całości pracy, szczegółowo omawia główne zagadnienia, ujawnia tok myślenia Autorki i sposób prowadzenia wywodu; jest szczegółowy także w tym sensie, że wprowadza czytelnika w obszernie zagadnienie źródeł i inspiracji metodologicznych. Dzięki takiemu podejściu tekst przestaje być mroczną niespodzianką, przez którą czytelnik musi się przedzierać, aby zrekonstruować główne myśli. I nie jest to uwaga błaha, gdyż w ten właśnie sposób Autorka pokazuje szacunek dla czytelnika, którego spokojnie chce przeprowadzić przez trudny i gęsty las zagadnień teoretycznych, proponowanych modeli, wreszcie bardzo wielu dwujęzycznych przykładów.

Autorka postępuje zgodnie z wzorcem pracy badawczej: przede wszystkim wyjaśnia podstawowe operacyjne pojęcia, ujawnia i omawia źródła inspiracji, wpisując swoją pracę w koncepcje badań frazeologii i frazematyki, określa wyraźnie, w jakie paradygmaty naukowe się wpisuje i perspektywę, z jakiej wywodzi swoje konstatacje (podejście konsekwentnie językoznawcze z uwzględnieniem komunikacyjnego i pragmatycznego punktu widzenia). Omawia narzędzia badawcze: zjawisko frazemu, formuły konwersacyjne, pragmatyczną koncepcję tzw. pragmatemu jako kluczowego pojęcia (narzędzia) dla rozważań o językowej realizacji aktu wdzięczności. Odwołuje się do bardzo bogatej już literatury przedmiotu dotyczącej szeroko rozumianej frazeologii; pokazuje doskonałą orientację w tej literaturze, dzięki czemu omawia ją obszernie i krytycznie, nie stroniąc od polemiki.

W szczegółach: powołuje się na definicję pragmatemu Igora Mielczuka (wraz z jej późniejszymi rozszerzeniami Geneviève Fléchon, Paolo Frassiego i Alaina Polguère'a). Precyzyjnie określa zarówno definicję pragmatemu, jak i jego wyróżniki. Autorka włącza do grupy pragmatemów wyrażenia polileksykalne o znaczeniu kompozycjonalnym, podziękowania jednowyrazowe, czyli pragmatemy monoleksykalne, także wyrażenia wpółzidiomatyzowane o znaczeniu niekompozycjonalnym. Jeśli chodzi o kryteria, które pragmatem musi spełniać zalicza do nich kryterium treści powiązane jakoś z sytuacją, kryterium częstotliwości/powtarzalności, wreszcie kryterium powtarzalności powiązane z zasadą rytualizacji zachowań. Kompetentnie omówione zostały stanowiska badawcze i ewentualnie polemiczne sądy oraz definicyjne wątpliwości co do operacyjnych kategorii frazemu i pragmatemu. Praca ma w związku z tym także spory potencjał objaśniający i dydaktyczny – można ją polecić studentom wchodzącym

dopiero w problematykę poruszaną przez Autorkę. Dzięki temu tekst jest bardzo klarowny i przyjemny w podczas lektury.

Co do metody badawczej: w pracy zostały zakreślone trzy perspektywy badawcze: (1) językowa od strony frazeologii, ściślej: frazeologii poszerzonej, co wydaje się ważną kwestią podjętej przez Autorkę dyskusji z tradycyjnie rozumianymi badaniami frazeologizmów (tu podejmuje polemikę m.in. z badaniami A. Pajdzińskiej i A.M. Lewickiego); to podejście pozwala ująć nie tylko utrwalone frazeologizmy, ale także frazemy, formuły konwersacyjne i szerzej - pragmatemy uwikłane sytuacyjnie. (2) Perspektywa komunikacyjna w ujęciu doktorantki obejmuje autora, odbiorcę, przyczynę podziękowania (obiekt, który wywołał wdzięczność). (3) Perspektywa kulturowa to porównanie dwóch języków i rozważenie uwarunkowań kulturowych zastosowania przez uczestników konwersacji aktu podziękowania. Jest to ujęcie nowoczesne, uwzględniające szeroką perspektywę o charakterze pragmatycznym, a nawet socjolingwistycznym. Autorka jest świadoma, że jej badania z perspektywy zarówno frazeologii poszerzonej, jak i porównawczej perspektywy dwóch języków: polskiego i francuskiego przy zróżnicowanej bazie materiałowej (korpus, autentyczne zapisy poszerzające kontekst sytuacyjny) są nowatorskie i poszerzają dotychczasowe/tradycyjne badania frazeologii o perspektywę uwzględniającą aspekty pragmatyczne (stąd zogniskowanie badania właśnie na pragmatemie, a nie tylko na związku frazeologicznym). To daje możliwość, wykorzystaną zresztą w pełni przez Autorkę, wszechstronnych, w pełni wiarygodnych i – co ważne - nowatorskich badań zjawiska pragmatemów dziękczynnych. Podczas wywodu Autorka doprecyzowuje pieczołowicie znaczenia stosowanych terminów, jak się to na przykład ma w przypadku terminu „formuła”; unika wszelkich wieloznaczności terminologicznych zwykle zaciemniających wywód i prowadzących do nieporozumień lub nieścisłości; ujednoznacza sposób wyrażania i stosowania terminów, dzięki czemu praca w oczywisty sposób zyskuje na klarowności.

Ważnym punktem odniesienia jest w pracy oczywiście teoria aktów mowy. Autorka odwołuje się tu bezpośrednio do teorii Austina-Searle'a - akty wdzięczności to po prostu ekspresywa, których fortunność zależna jest od społecznie usankcjonowanej rytualności (tu warto podkreślić uwagi na temat dziś popularnego *dzięk*s). Znajdziemy także odwołania do formuł definicyjnych A. Wierzbickiej. I tu drobna uwaga, a raczej wątpliwość, czy wyrażenie: *chcę*,

żebyś wiedział” to to samo, co: „zrozumieć intencję”? Mamy tu oczywiście aspekt perlokucyjny, ale intencje nadawcze niekoniecznie muszą pokrywać się z intencjami odbiorczymi, a ta różnica skupia się na relacji: intencje vs. oczekiwania odbiorcze.

Można odnieść wrażenie (nie wiem, czy słusznie?), że Autorka, analizując teorię aktów mowy, oddziela illokucję od perlokucji jako dwa odrębne „zachowania językowe”. Otóż ująłbym ten problem tak: illokucja to intencja, z jaką się mówi, ale perlokucja jest w jakimś sensie po stronie odbiorcy – to dyspozycja do przyjęcia (odebrania) aktu illokucji, to w efekcie komunikacyjnym jego zrozumienie lub odebranie informacji/przesłania; mówi się w tym wypadku o „intencjach odbiorczych”, jako reakcji lub lepiej oczekiwaniu ze strony odbiorcy. Perlokucje nie są związane jedynie z ekspresywami, jak zdaje się twierdzić Autorka (jeśli dobrze zrozumiałem?). Każdy akt mowy jest ze swej natury interakcyjny, zakłada akcję i reakcję, przekaz i jego zrozumienie.

Autorka dobrze wpisuje się w podział aktów pośrednich wg Kerbat-Orecchioni, wykorzystując go jako gotowy już schemat analityczny i wpisując tu zebrany przez siebie materiał. Elementem metody badawczej zaproponowanej przez Autorkę jest szczegółowa analiza i omówienie prac teoretycznych dotyczących podziękowań, a następnie konfrontacja ustaleń z materiałem odnalezionym w korpusie, jak to jest np. w przypadku tzw. kolokacji przejrzystych i nieprzejrzystych. Tu ciekawy wywód poparty został ciekawymi przykładami i podsumowany wnioskiem dotyczącym statusu badawczego frazeologii tradycyjnej względem frazeologii poszerzonej, której podstawowym kryterium operacyjnym jest częstotliwość użycia badana na podstawie korpusów językowych.

Drobną wątpliwość można też zgłosić w przypadku – jak to określa Autorka, tworząc zresztą całą kategorię podziękowań – „nietypowych użyc formuł podziękowania”. Nie jestem pewien, czy „*podziękowanie za pracę*”, czyli po prostu zwolnienie z pracy, a zatem czy te zlesykalizowane formuły quasi-podziękowań typu *panu już dziękujemy* nie należy potraktować jako ironicznej formuły niegrzeczności *à rebours*. Na marginesie chciałbym też dodać, że kategoria podziękowań nietypowych wydaje się bardzo interesująca, bo w jakimś sensie nieschematyczna. Ciekawie prezentują się także te podziękowania, które zostały zaklasyfikowane jako „inne sposoby wyrażania wdzięczności”. Tu ujawnia się kreatywność w składaniu podziękowań, choć i tu można, jak się okazuje, znaleźć możliwość modelowania. Autorka odnajduje i szczegółowo objaśnia schematy skupione wokół opisywania uczuć osoby

dziękującej, stanów osoby dziękującej, i wokół osoby, której się dziękuje (jej pochwała, pochwała jej działań).

Trzeci rozdział rozpoczyna uwagi na temat kultury. I od razu drobna uwaga: brak mi tu rozróżnienia na szeroko i wąsko rozumianą kulturę; w efekcie można odnieść wrażenie, że dla Autorki wąskie rozumienie kultury jako etykiety językowej, norm grzecznościowych jest tożsame z kulturą w ogóle, czyli jej szeroką definicją. To trzeba po prostu doprecyzować.

Skrótowo, ale wystarczająco został omówiony model grzeczności, choć pewien niedosyt budzi brak jakichkolwiek odniesień do polskiej, szlacheckiej grzeczności polegającej na nadmiernym umniejszaniu statusu przez nadawcę i zwiększaniu statusu odbiorcy (*padam do nóżek łaskawej Pani, sługa uniżony* itd.) – wydaje się to warte podkreślenia, zwłaszcza w sytuacji uwagi, że francuska grzeczność ma korzenie dworskie. Te kulturowe uwagi o grzeczności polskiej i francuskiej są bardzo interesujące, np. to, że w języku francuskim akt podziękowania zwykle łączy się elementem odwdzięczenia się (obietnicy). Sygnalizowane są także pozawerbalne akty i zachowania komunikacyjne, towarzyszące podziękowaniu, takie jak np. przytulanie. To ważne wskazanie na multimodalny charakter aktu podziękowania.

Praca generalnie skupia się na klasyfikacji grup i podgrup wyrażen/komunikatów niosących ze sobą podziękowanie; w propozycjach klasyfikacji bardzo dobrze wykorzystywane są już istniejące w literaturze przedmiotu struktury lub schematy podziękowania. Cenne są też decyzje klasyfikacyjne wprowadzające element różnicowania społecznego zarówno w realiach francuskich, jak i polskich – tu zauważa się, że w formułach nie ma tak ścisłej korelacji między podziękowaniem a utrwaloną hierarchią społeczną – czyżby działał tu już dziś wyraźny egalitaryzm społeczny? Działa jednak, co zauważa i klasyfikuje właściwie Autorka, parametr natury socjolingwistycznej: bliskość czy stopień znajomości uczestników aktu mowy, czyli parametr dystansu społecznego (grupowego). Z tego punktu widzenia następuje dalszy podział i klasyfikacja wyrażen dziękczynnych. Ciekawa jest również uwaga na temat „podziękowania jako prezentu”, choć tu warto może byłoby poszerzyć rozważania i przyjrzeć się koncepcji metafory Lakoffa-Johnsona oraz jej funkcjonowaniu w orbicie komunikatów dziękczynnych.

Niewątpliwą zaletą pracy jest, by tak rzec, permanentne modelowanie – uporządkowanie formuł w postaci modeli, a następnie szczegółowy przegląd i analiza proponowanych modeli

podziękowań. Tu Autorka ujawnia nie tylko wyjątkową umiejętność analizy językowo-pragmatycznej wyrażenia, wrażliwość na niuanse semantyczne, ale też nastawienie na drobiazgowość w doborze materiału i pieczołowitość w zestawianiu materiału dwujęzycznego (najlepiej widoczne jest to zwłaszcza w materiale francuskojęzycznym). Przy szczegółowej analizie porównawczej dwóch języków ciężar interpretacji położony został na kształcie gramatycznym podziękowania – jakie konstrukcje składniowe i jakie kategorie gramatyczne są wykorzystywane. Jest to przykład znakomitej, niezwykle precyzyjnej pracy filologicznej (przykładem niech tu będzie interpretacja pośrednich sposobów wyrażania wdzięczności w oby językach).

W analizie formuł prócz czynnika gramatycznego, zastosowana została identyfikacja wektora semantyczno-pragmatycznego skierowanego na nadawcę, na odbiorcę i na przedmiot podziękowania. Ta klasyfikacja jest przejrzysta, dobrze umotywowana logicznie i wiarygodnie objaśniająca poszczególne grupy komunikatów. Dobrze prezentuje się tu zdolność analityczna, ale przede wszystkim drobiazgowość i godna podkreślenia rzetelność analityczna.

I na koniec niech mi będzie wolno zgłosić kilka drobnych uwag krytycznych, a może po prostu uwag wartych przemyślenia.

W podrozdziale dotyczącym zróżnicowania kulturowego i sytuacyjnego pojawia się parametr dystansu społecznego, ale jako socjolingwista nie dostrzegam tu interpretacji w kierunku ujawnienia owego dystansu, np. *Dziękuję, bardzo dziękuję. Super, ale zdolniacha, pięknie dziękuję.* Może to jest akt chwalenia, ale nie tłumaczy to problemu dystansu, natomiast w moim mniemaniu Autorka pomija chyba pewne wyposażenie leksykalne (*super, zdolniacha*), które wskazuje właśnie na zmniejszanie dystansu; w pozostałych przykładach z tej grupy nie potrafię dostrzec problemu dystansu i „operowania” kategorią w gruncie rzeczy socjolingwistyczną symetrii i asymetrii dystansu, np.: *Merci beaucoup, c'est magnifique.* [pol. *Dziękuję bardzo, to wspaniałe.*]

Nieco dalej mamy grupę przykładów z podziękowaniem osobie niższej rangi; ale o ile przykład: *Wspaniałe! Takich ludzi nam potrzeba. Dziękuję panu,* gdzie wyrażenie „takich ludzi nam potrzeba” jest wyraźnie paternalistycznym zwrotem w kierunku osoby, której się dziękuje, o tyle przykład następny, w moim mniemaniu, nie wskazuje na zwrot w kierunku osoby niższej rangą: *Dziękuję ci za zaangażowanie. Super robotą,* choć ujawnia symetrię statusów przy jednoczesnym zmniejszeniu dystansu (wskazywałby na to leksem: *ci* oraz wyrażenie: *super*

robota). Nie zgadzam się również, powtórzę - jako socjolingwista - ze stwierdzeniem dość kategorycznym, że: „*Obserwacja ta potwierdza hipotezę, iż w sytuacjach oficjalnych zwyczajowo stosujemy formuły bardziej konwencjonalne, a zatem prostsze, jeżeli zaś wzbogacone o intensyfikatory, to również te najbardziej typowe*”. Dlaczego się nie zgadzam? Ponieważ pojęcie sytuacji oficjalnej jest dość pojemne i nie opisuje np. sytuacji świadomego zmniejszania dystansu (zawsze) przez osobę o wyższej randze (por.: rozmowy np. profesora z grupą studentów, gdzie wyższa ranga jest neutralizowana np. przez wyrażenia młodzieżowe, aby świadomie zmniejszyć dystans).

Niech tę część uwag szczegółowych zakończy jeszcze jedna: mam wątpliwość, czy wyrażenie *Oh merci, que tu es mignon!* [pol. *Och, dziękuję, ale jesteś uroczy!*] jest (pewnie ze względu na leksem *uroczy*) oceną estetyczną, jak twierdzi Autorka. Leksem ten w tym wypadku ma raczej wymiar etyczny i „definiuje” nastawienie/przekonanie nadawcy do co do postawy odbiorcy.

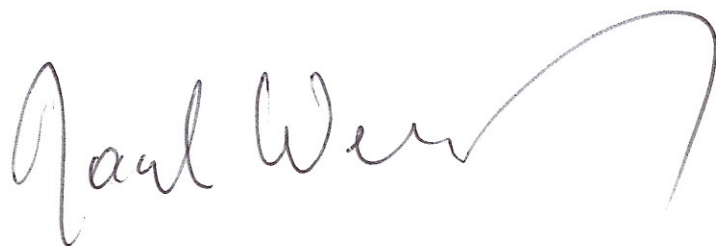
Podsumowanie:

W mojej recenzji wprowadziłem nieliczne uwagi krytyczne, które traktuję jedynie jako możliwość podjęcia polemiki lub podpowiedź pewnych drobnych uzupełnień czy przeformułowań. Pracę pomimo to uznaję za wyjątkowo interesującą i w obrębie zakreślonym przez materiał badawczy – nowatorską. To znakomita „robota filologiczna”, drobiazgowo rozważająca materię języka w zakresie formuł podziękowań. Pragnę zauważyć rzetelność doboru materiału, pieczołowitość metodologiczną, logiczny i retorycznie nienaganny układ kompozycyjny tekstu. Pracę czyta się z zainteresowaniem pomimo bardzo drobiazgowych analiz bardzo obszernego materiału. Znajdziemy tu także erudycyjny przegląd badań nad grzecznością językową poparty obszerną bibliografią, co uważam za oczywisty walor. Dodatkową wartością merytoryczną jest dobrze opracowany kwestionariusz dołączony do pracy. W końcu praca z punktu widzenia kształtu językowego jest nienaganna. W mojej ocenie praca powinna zostać wyróżniona; może także być skierowana do druku po dokonaniu oczywistych skrótów.

Rozprawa mgr Kamili Łobko pt.: *Polskie i francuskie pragmatemy w typowych sytuacjach komunikacyjnych podziękowania (Polish and French pragmatemes in typical communicative situations of thinking)* przygotowywana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Piotra

Krzyżanowskiego prof. UMCS, spełnia formalne i zwyczajowe wymagania obowiązujące w ocenie dysertacji na tym poziomie rozwoju naukowego oraz warunki określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” (Dz.U. z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.).

Wnioskuje zatem o dopuszczenie pani mgr Kamili Łobko do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Paul Wern". The signature is written in a cursive style with a large, sweeping flourish at the end.